

'Oorlogsvaart' (Ph. M. Bosscher) are of special interest to this reviewer. He vividly recalls the traumatic effect among his Dutch naval friends caused by the mutiny of the Zeven Provinciën (14 Feb., 1933), which is here (correctly) linked with the prior mutiny in the Royal Navy at Invergordon (342-43). This trauma was all the greater as it came on the heels of the militantly pacifist agitation, so widespread in the northern Netherlands in the 1920s and 1930s, epitomised by the opposition to the Vlootwet in 1923 and the slogan of 'geen man en geen cent' for the Koninklijke Marine. The mounting danger from Japan and Nazi Germany helped to counterbalance this unthinking pacifism in the late 1930s; and the role of both the Dutch Royal Navy and the merchant marine in World War II was a very honourable one in singularly difficult days. The débacle of the Allied Combined Striking Force in the Battle of Java Sea (27 Feb. 1942) is dealt with on pages 349-50. The fatal casualties included the Dutch Schout-bij-Nacht Karel Doorman, who had achieved international fame by bombing the mutinous Zeven Provinciën into submission, and the young maritime historian, J. C. van Leur, whose inspiration is very much alive today.

In conclusion, I can only repeat what I have said in my reviews of the three previous volumes. Although undeniably and unavoidably expensive, this 4-volume *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden* is a very worthwhile investment and will remain the Standard work for the foreseeable future.

C.R.Boxer

J. M. Welcker, *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam: Van Gennep BV, 1978, xiv + 681 blz., f48,50, ISBN 90 6012 312 3).

Een van mijn β -vrienden, ploeterend aan zijn dissertatie, stakte de adem in de keel toen hij ervoer hoe omvangrijk proefschriften van historici wel kunnen- en nogal eens plegen - te zijn. 'Schrijf toch een paar artikelen en promoveer daarop!' is zijn praktische en welgemeende advies. Wat de meesten onzer bezielt om die goede raad in de wind te slaan is hier nu niet ter zake. Uit de dissertatie van mevrouw Welcker blijkt dat er voor ons van het promoveren op artikelen niet beslist ruimtewinst valt te verwachten: de drie reeds eerder gepubliceerde artikelen en de twee bijdragen die nu voor het eerst in druk zijn verschenen vullen samen een turf van ongeveer vijf centimeter dik.

Het boek is onderverdeeld in drie stukken zonder veel structurele samenhang, al komen er telkens arbeiders aan de orde en heren, waaronder hier verstaan moet worden de intelligentsia in de socialistische beweging. Het eerste stuk is *pièce de résistance*, meer dan de helft van het boek is ervoor gereserveerd. De titel ervan, 'arbeidersenquêtes in Nederland', verhult dat het vrijwel geheel gewijd is aan een door Domela Nieuwenhuis in 1880 onder Nederlandse arbeiders gehouden enquête. Twee eerdere arbeidersenquêtes, te weten uit 1870 en 1872, worden besproken, maar ze moeten geheel wijken voor het materiaal dat Domela Nieuwenhuis binnenkreeg. Stomgelukkig toeval maakte, dat (de) 58 antwoorden bewaard zijn gebleven in het archief van Lodewijk van Deyssel. Marx beschouwde een enquête naar de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders als een belangrijk middel om wapens voor de klassenstrijd in handen te krijgen. Domela heeft Marx' uitgebreide vragenlijst ingekort en aan de Nederlandse omstandigheden aangepast. Het aantal antwoorden waar we nu de beschikking over hebben is te klein en te weinig gespreid naar regio of beroepscategorie om er een ook maar enigszins volledige schets van de toestand waaronder de arbeiders werkten en leefden aan te kunnen ontlennen; misschien heeft Domela er daarom niets mee gedaan. Wel is het van betekenis om te ervaren hoe

arbeiders, en dan nog de elite van hun klasse, over de ten hemel schreiende omstandigheden dachten.

In het tweede deel van het boek zijn drie 'bijdragen tot de geschiedenis van het anarchisme in Nederland' opgenomen. Van twee 'heren' wordt de biografie geschetst met overheersende nadruk op de periode waarin ze actief waren in de kleine en roerige kring van het anarchisme. Het zijn de boekhouder/journalist/auteur J. C. Ph. H. Methöfer (1863-1933) en de onderwijzer van streng protestantsen huize/journalist/administrateur H. J. van Steenis (1862-1939). Beiden waren enigermate betrokken bij het experiment met een alternatieve leefgemeenschap dat op initiatief en grotendeels op kosten van Frederik van Eeden en zijn familie in de omgeving van Bussum werd ondernomen. Over die kolonie, 'Walden', gaat de derde bijdrage in deel II; het verhaal van een idylle die stukliep op de harde realiteit. Banale ruzies en wantrouwen om geld, om de beste plaatsen en de te voeren politiek worden besproken, evenals Van Eeden's vergeefse pogingen om de zaak te redden. Voor een goed begrip van deze bijdragen moet men wel beschikken over kennis van het anarchisme, Van Eeden en andere alternatieve gemeenschappen uit die tijd. Trouwens, voor het smaakvol genot van het derde stuk is kennis van zaken eveneens gewenst; het is de omgewerkte tekst van een lezing over een 'ongemakkelijk bondgenootschap', te weten de relatie tussen SDAP en NVV in de jaren 1906-1913. Een periode van onenigheid en discussies over vaak principiële vragen. Moest het NVV de solidariteit onder de arbeidersklasse niet bevorderen door ook aan niet-georganiseerden steun te verlenen bij een staking? Kon een NVV-er lid zijn van een andere partij dan de SDAP? Er is heel wat verdriet aangedaan en geleden voordat het tot een niet steeds even rustige vrijage kwam.

Er behoeft geen twijfel over te bestaan of mevrouw Welcker over voldoende informatie uit literatuur en archieven beschikt. Dat ze niet steeds perfect Nederlands gebruikt en wat kleine foutjes heeft laten staan doet aan de waarde van dit grote werkstuk nauwelijks principiële afbreuk. En toch moet ik een gevoel van onvrede melden dat vooral wordt ingegeven door verdriet of spijt omdat er met het gebruikte materiaal zoveel meer gedaan had kunnen worden. Het is een onmisbaar boek geworden, maar wie de dessous van de behandelde kwesties wil bezien zal opnieuw de archieven in moeten. Mij dunkt dat het beter geweest zou zijn als ze over minder onderwerpen meer en anders gestructureerde informatie had verstrekt. Ze toont een voortdurende belangstelling voor het detail 1) en verliest daardoor weleens uit het oog, dat grote lijnen, achtergrondinformatie, motieven en vergelijking met contemporaine fenomenen aan de details het nodige gewicht moeten verschaffen. Daardoor blijft ze teveel chroniqueur en is ze te weinig los van het basismateriaal.

Laat ik dit betweterige commentaar maar onderbouwen met behulp van haar behandeling van de enquête van Domela Nieuwenhuis. Inleidende hoofdstukken behandelen de geschiedenis ervan en de al genoemde voorgangers van 1870 en 1872; een omvangrijk gedeelte bevat biografische inlichtingen over de respondenten; de letterlijke tekst van de (meeste) antwoorden wordt afgedrukt, waar dat nodig leek gesierd met noten; aan de budgetten die een paar beantwoorders inzonderd wordt aparte aandacht besteed. Wat wilt u nog meer? Nu kan men bij het verzorgen van de uitgave van een bron als deze enquête

1. Het boek staat vol bewijzen van die belangstelling voor het (saillante) detail. Ik noem: bij opvallende taalfouten in het weergegeven materiaal staat het aloude 'sic'; van het enig bewaarde exemplaar van het Delftsch Dagblad uit de periode dat Van Steenis daar werkte worden de prijs, de opmaak, de advertentietarieven enz. in extenso besproken.

kiezen voor een integrale weergave waarbij alle aandacht op het gepubliceerde stuk wordt gericht. Wanneer er weinig doublures of irrelevante informatie in voorkomen is een dergelijke werkwijze zelfs gewenst; door noten en afsluitende paragrafen kunnen verduidelijkingen en opmerkingen over de betekenis van het stuk worden aangeboden. Het alternatief is een analyse van inhoud en betekenis van het materiaal waarbij de vraag centraal staat hoe door systematische vergelijking met hetgeen reeds bekend is onze kennis van thema en tijd erdoor wordt vergroot. Door middel van uitbundig citeren kan de *couleur locale* van de bron aan de lezer worden getoond.

De enquête uit 1880 bevat zoveel (vrijwel) gelijklopende antwoorden dat het weinig zin heeft ze allemaal in extenso af te drukken. Ik neem een willekeurig voorbeeld. De antwoorden zijn door mevrouw Welcker zodanig gegroepeerd, dat telkens een bepaalde beroeps categorie aan het woord komt. Op bladzijde 288 wordt voor de categorie land- en veenarbeiders onder andere het antwoord op vraag 37 ('Als gij betaald wordt met tijdloon, geschiedt dit per uur of per dag?') afgedrukt. De brieven van deze arbeiders hebben de nummers 39 t/m 51 gekregen; de antwoorden luiden: 'per dag, betaald per dag, betaald per dag, per week, betaald per dagloon, bij den dag, per dag, bij den dag, betaald per dagloon, betaald per dagloon, betaald per dag, -, per uur'. En zo gaat het telkens weer, bladzijdenlang soms. Wie weet voer voor taalkundigen. Maar wat kunnen historici ermee doen; te meer nu het hun zo moeilijk is gemaakt om er achter te komen bij welke respondent een bepaald antwoord behoort!

Anderzijds heeft mevrouw Welcker ook een beetje gekozen voor de methode waarbij de analyse van het materiaal centraal staat. In een apart hoofdstukje wordt getracht algemene gegevens over het arbeidersbestaan samen te vatten. Maar daarin wordt niet steeds duidelijk of een opmerking nu betrekking heeft op een, enkele of alle respondenten, dan wel op alle Nederlandse arbeiders. Soms kan daaraan geen twijfel bestaan, bijvoorbeeld bij de constatering: 'Op zijn 50e kon men niet stil leven van overgespaard geld'. Maar ja, dat belicht meer de betreurenswaardige continuïteit van de geschiedenis dan de erbarmelijke omstandigheden van toen.

Zo heeft mevrouw Welcker een caleidoscoop geschetst, vol individuele lotgevallen maar met een te weinig analytische en professionele probleemstelling. Het ideale geschiedwerk moet naar mijn mening bomen en bos schetsen. Helaas blijft dit boek te ver van dat ideaal verwijderd, ondanks of misschien wel juist dankzij de indrukwekkende hoeveelheid werk die in de voorbereiding ervan moet zijn geïnvesteerd.

P.D.'t Hart

Johan Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900* (Amsterdam: Van Gennep, 1977, 270 blz., ISBN 90 6012 358 1).

In de reeks: De Nederlandse arbeidersbeweging onder redactie van het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis te Amsterdam heeft Johan Frieswijk een werkje geschreven over een belangwekkende periode uit de geschiedenis van het socialisme in Friesland, de jaren tachtig en negentig der vorige eeuw. Dit thema heeft in de jongste tijd meer belangstelling van onderzoekers en auteurs getrokken, waarbij te denken valt aan studies van Frieswijk zelf, van J. J. Kalma en de in 1972 verschenen dissertatie van T. van der Wal, *Op zoek naar een nieuwe vrijheid*, die ongeveer dezelfde periode bestrijkt. Frieswijk schetst in zijn boek uitdrukkelijk de socialistische arbeidersbeweging en legt dus een beperking, waar Van der Wal speciale aandacht mede aan de Friese bond van Patrimonium wijdde. Een ander verschil met Van der Wal is dat deze uitvoering op